

КЪМ ВЪПРОСА ЗА ЛЕКСИКОГРАФСКАТА ОБРАБОТКА НА ФРАЗЕОЛОГИЧНИЯ МАТЕРИАЛ В ДВУЕЗИЧЕН РЕЧНИК*

Михаела Кузмова

*Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“,
Българска академия на науките*

LEXICOGRAPHIC TREATMENT OF PHRASEOLOGICAL MATERIAL IN BILINGUAL DICTIONARIES

Mihaela Kuzmova

*Institute for Bulgarian Language “Prof. Lyubomir Andreychin”,
Bulgarian Academy of Sciences*

The paper deals with lexicographic treatment of phraseological material (in the broad sense, i.e. including not only idioms but also other types of multi-word expressions) in bilingual dictionaries. The topics discussed include classification of phraseological material, microstructure positioning and marking of the multi-word expressions. The analysis covers traditional (printed) Bulgarian-Slavic dictionaries and represents the preparatory stage of the work on the compilation of the source (left) part of a medium-sized Bulgarian-Croatian dictionary.

Key words: phraseology, bilingual dictionary, Bulgarian language, Slavic languages

Под *фразеологичен материал* тук в работен порядък разбираме разнородното множество на устойчивите изрази, т.е. на съчетанията от две или повече думи, които в процеса на общуване функционират като готови смислови цялости с относително стабилен лексикално-граматичен строеж. Изхождайки от това широко разбиране за фразеологичния материал, в неговите рамки обособяваме: 1) устойчиви из-

* Статията е част от изпълнението на ННП „Развитие и утвърждаване на българистиката в чужбина“ (2022 – 2025).

рази с номинативен характер – фразеологизми (*гърмян заек, правя от мухата слон, през куп за грош*), устойчиви словосъчетания (*нощна лампа, кисело мляко, бели кахъри, попова лъжичка; вземам решение, вдигам шум*)¹, съставни собствени имена (*Българска народна банка, Средиземно море*); 2) устойчиви изрази с комуникативен характер (пословици, поговорки, крилати фрази, етикетни и други речеви формули); 3) устойчиви изрази с граматичен или модален характер (предложни, съюзни и местоименни изрази, както и изрази от типа на *между другото, дете има една дума* и пр.). Както е добре известно и многократно отбелязвано, при диференцирането на устойчивите изрази и дефинирането на фразеологичните обекти, а също и при терминологичното им означаване в полето на фразеологията и лексикологията съществуват редица различия.² Тук в общи линии се придържаме към използваните у нас традиционни разграничения и означения на отделните видове устойчиви изрази³, а предложената тридялба има работен характер. Откроявайки базисните функционални различия между устойчивите изрази, тя има за цел да очертае разнородното множество, което те оформят, с оглед на интересуващия ни тук въпрос от областта на лексикографската практика, а именно – отразяването им в традиционните (печатните) общи двуезични българско-славянски речници⁴, публикувани след средата на миналия век.

Интересът ни тъкмо към българско-славянските речници е свързан, от една страна, с факта, че за разлика от преобладаващата българско-чуждоезична лексикографска продукция от споменатия период

¹ Устойчивите словосъчетания разглеждаме в обхвата, очертан от Кр. Чолакова в статията „Устойчиви словосъчетания и фразеологични единици“ (Чолакова 1980: 503 – 506).

² Трябва да отбележим също така, че проблематиката на устойчивите изрази и тяхното диференциране през последните години интензивно се разработва и в полето на компютърната лингвистика. На този фон не можем да не се съгласим с това, че осъществяването на универсална класификация на устойчивите изрази, подходяща за различни, както теоретични, така и приложни, цели едва ли е възможно. Повече по въпроса вж. например в Зайлер, Маркантонату 2018: v – vii.

³ Срв. напр. Зидарова 1998: 135 – 140; Калдиева-Захариева 2013: 32 – 52; Ничева 1987: 20 – 42; Чолакова 1980.

⁴ Под българско-славянски речници имаме предвид речниците, в които изходен език се явява българският, а целеви – друг славянски език. Подобна употреба вж. също в Трифонова 2011: 120. Освен посоченото изследване на българско-славянските и славянско-българските речници е посветена обзорната студия на М. Чоролеева и Цв. Георгиева (Чоролеева, Георгиева 2017), а руско-българските и българско-руските речници са разгледани в монографията на А. Липовска (Липовска 2009).

повечето от тях са изработени извън България, в руслото на различни лексикографски традиции. От друга страна, при отразяването на устойчивите изрази те, както ще покажем по-нататък, демонстрират разнообразие на лексикографските подходи и техники¹.

Лексикографската обработка на фразеологичния материал в общите двуезични речници е свързана с редица проблеми, по съществените от които се отнасят до: а) източниците и критериите за подбор на устойчивите изрази; б) избора на опорна дума, т.е. на дума, в чиято речникова статия да се включи даден устойчив израз; в) разграничаването на отделните типове устойчиви изрази; г) разполагането и открояването им в рамките на речниковите статии; д) установяването на представителната им форма и отразяването на възможните варианти; е) установяването на еквивалентите в целевия език и др.² Тук ще съсредоточим вниманието си върху лексикографските подходи и техники, приложени по отношение на диференцирането, разполагането и открояването на фразеологичния материал в следните речници: *Наръчен българско-полски речник* (Славски 1987), *Съвременен българско-полски речник* (Сатола-Стасковяк, Косеска-Тошева 2014), *Българско-чешки речник* (Хора, ред. 1959), *Българско-руски речник* (Бернщейн 1953; Бернщейн 1986) и *Българско-словашки речник* (Кошкова, ред. 2004; Кошкова 2013; Кошкова 2019).³ Същевременно ще обърнем внимание и на това дали и в каква степен принципите на представяне на фразеологичния материал са изложени в указанията, адресирани към ползвателите на тези речници.

В *Наръчен българско-полски речник* (НБПР) устойчивите изрази присъстват като илюстративен материал. Те не са обособени в специални зони на речниковите статии, нито пък са разграничени по някакъв начин едни от други или от свободните изрази (словосъчетания или изречения). Така например илюстративният материал в речниковата

¹ Непосредственият повод да се насочим към въпроса за представянето на фразеологичния материал в двуезичните речници, е работата върху съставянето на словник за българско-хърватски речник със среден обем, в която участват членовете на Секцията за българска лексикология и лексикография към Института за български език на БАН и специалисти хърватисти от СУ „Св. Климент Охридски“.

² У нас на тези въпроси се отделя внимание в Кръстева 2007; Леонидова 1962; Филипова-Байрова 1959: 249 – 256.

³ С изключение на *Българско-словашки речник*, чийто последен четвърти том предстои да излезе от печат, и *Съвременен българско-полски речник*, от който е публикуван само първият том, става дума за еднотомни речници със среден обем (между 45 000 и 58 000 думи).

статия на съществителното **птица** включва два устойчиви изрази – сложно название и фразеологизъм, както и пример, показващ образната употреба на заглавната дума:

птиц|а, -и *f* ptak *m.*; **домашни ~и** ptactwo domowe, drób; **щò за ~ е тòй?** co to za ptaszek?; **метална ~а** stalowy ptak, samolot.¹

А в речниковата статия на относителното местоимение **който** примерите, илюстриращи свободната му употреба, са разположени между пословицата *Който не работи, не трябва да яде* и устойчивия местоименен израз *който и да е*:

кòйто, който, което *pron.* który (*względne*); **~ не работи, не трябва да ядè** kto nie pracuje, nie powinien jeść; **които се карат, тè се обичат** kto się lubi, ten się czubi; **жената, който видяхте, е негова майка** kobieta, którą widzieliście, jest jego matka; **~ (и) да е** ktokolwiek, ktokolwiek bądź; **което е пò-ва̀жно** co ważniejsze.

В НБПР илюстративният материал в речниковите статии на многозначните думи се привежда, след като се посочат преводните еквиваленти, които не се отделят с цифри, а с точка и запетая (;). При такъв подход липсва диференциация и по отношение на примерите, показващи употребата на думите в различните им (свободни или фразеологично свързани) значения, срв.:

лèк *adi.* lekki; łatwy; **~а хранà** lekkie (lekkostrawne) pożywienie; **~о забогатяване** łatwe wzbogacenie się; **~а колà** samochód osobowy; **~а артилерия** *woj.* lekka artyleria; **~а атлèтика** *sport.* lekka atletyka; **~а промишленост** przemysł lekki; **~а му пръст** niech mu ziemia lekka będzie; **~а рàбота!** przyjemny pracy!; **~а нòщ!** dobranoc!; **~а женà** kobieta lekkich obyczajów.

В случая след примерите, илюстриращи преносните значения на прилагателното *лек* (едното от които е фразеологично свързано – *лека храна*), са приведени сложни названия и термини, следвани от етикетни формули, а като последен пример е посочено устойчиво словосъчетание, в което прилагателното има фразеологично свързано значение с единична съчетаемост.

Въпреки че не е широко разпространен в съвременната лексикографска практика, подходът, използван при представянето на устойчивите изрази в НБПР², е приложен и в новия *Съвременен българско-полски речник* (СБПР), срв.:

¹ Тук използваме като примери речникови статии от основната част на НБПР, съдържаща се в първото му издание от 1963 г.

² Някои автори преценяват този подход като неправилен и остарял, срв.: „Голяма грешка е да се изредят значенията на една дума и след това в края на статията да

врат|à, -и *f drzwi pl; sport. bramka f*; **в̀ншна** ~à brama; **п̀тна** ~à brama, wrota; **пос̀чвам (по̀казвам) ня̀кому** ~àта pokazuje komuś drzwi, wypędzam kogoś;

бер|à, -еш *vi. (state, transitive) zrywać, zbierać (state, transitive); gromadzić; obierać (o ranie) (state, transitive) ~à г̀би* zbierać grzyby; ~à **цвєт̀я** zbierać kwiaty; ~à **душ̀а** oddawać ducha, konać, umierać; **пр̀стът ми** ~ è obiera mi się palec; **не ~и г̀рїжа** nie martw się.

За разлика от НБПР и СБПР в дясната част на *Българско-чешки речник* (БЧР) отделните значения на многозначните думи се отбелязват с цифри, а примерите, представляващи както свободни, така и устойчиви изрази, се привеждат към всяко от тях. Сложните названия, термините и съставните собствени имена се включват в илюстративния материал, без да се открояват по някакъв начин, като понякога се смесват със свободните изрази или с други типове устойчиви изрази, както например в речниковите статии на прилагателните *гъл̀бов* и *стар*, срв.:

г̀л̀бов holubí; ~ **цвєт** šedomodrá barva; -во **о̀кò** bot. jaterník trojlaločný, podléska (*Anemone hepatica*); -ва **о̀п̀шка** zool. dlouhozobka svízellová (*Macroglossa stellatarum*); -во **я̀йцè** holubí vejce;

стар 1. starý; -по **б̀иле** bot. rulík zlomocný (*Atropa belladonna*); -ра **м̀я̀йка** babička (z otcovy strany); **Ст̀ара планѝна** Stará Planina [...]; -по и **м̀ла̀до** staří i mladí; [...] **Ст̀арият за̀вèт** Starý zákon.

Също без обособяване или открояване се привеждат в повечето случаи устойчивите изрази с модален характер и етикетните формули, напр.:

друг [...] 1. jiný, druhý; на -ия ден příštího dne, následujícího dne; ~ **п̀т** po druhé, jindy; **бèз -го** hovor. určitě, jistě; **мèжд̀у -ото** mezi jiným; на -го м̀я̀сто jinde, jina[m] [...]

но̀щ [...] **бèзс̀нна** но̀щ bezsenná ~; **лєка но̀щ!** dobrou noc! **к̀сно** през но̀щ̀а rozdě v noci

За разграничаване на образните устойчиви изрази с номинативен и комуникативен характер в БЧР са въведени бележките *rč. (rčeni)*, *pořek. (pořekadlo, б̀л̀г. по̀говорка)* и *přísloví (б̀л̀г. по̀словица)*, напр.:

по̀п [...] **с̀а̀мо п̀о̀па** го н̀ямаше *rč. byl tam kdekdo [...]* ще плати като ~ *rč. zaplatí bez hlesnutí, ani nesekne*; **к̀к̀в̀то п̀о̀па**, **т̀к̀в̀ и т̀м̀я̀на** přísloví jaký pán, takový krám; **на̀учи се ~** на варèн боб, св̀р̀ши се боба

се даде илюстративният материал заедно с фразеологичните словосъчетания. Повечето от старите двуезични речници притежават този недостатък“ (Филипова-Байрова 1959: 260).

отучи се попа роhek. navykl pop na vařený bob, snědl se bob, odvykl pop [...].

Традиционният чешки термин *rčení* по принцип се използва по отношение на образните устойчиви изрази, съдържащи изменяем глагол, т.е. на изразите, които представляват глаголни фразеологизми. Употребата на бележката *rč.* в БЧР не е особено честа, а редица глаголни фразеологизми се включват без бележка или с бележки от друг тип, като *přen.* (*přenesený význam*, přeneseně, бълг. *преносно значение, преносно*), *hovor.* (*hovorový*, бълг. *разговорен*) или *iron* (*ironický*, бълг. *ироничен*), напр.:

кòсьм [...] вися на ~ *přen.* viseti na vlásku [...];

завѝрам¹ [...] навсякъде си -ра гагата п. носа *hovor.* do všeho strká zobák (n. nos) [...];

кòкòшка [...] мòкра ~ *iron.* zmoklá slepice; ляга си с -ките *chodí spát se slepicemi*; в тòя дом ~ пèе *přen. hovor.* v tom domě vládne žena.

В речниковите статии на някои глаголи и предлози се прилага бележка *ust. spoj* или пояснение *v ust. spoj* (*ustálené spojení* или *v ustáleném spojení*, бълг. *устойчиво съчетание* или *в устойчиво съчетание*), напр.:

взèмам [...] **8.** *v ust. spoj.* ~ думите си назад *odvolávatí svá slova*; вземам си бележка *brátí na vědomí*; ~ на заем *půjčovati si*; ~ *някого* войник *odváděti někoho* на vojnu; ~ под внимание *věnovati pozornost*; ~ мерки *činiti nutná opatření*; *hovor.* ~ страна *na něкого* straniti, *přikláněti se na něčí stranu*; ~ под наем *najímati* [...];

под *předl. pod* [...] **3.** *v ust. spoj.* давам ~ съд *požáněti před soud*; глèдам ~ окò *dívati se zamračeně*; държà ~ окò *míti na očích*; смèя се ~ мустàк *smáti se pod vousy* [...].

Както показват примерите, чрез тази бележка се въвеждат без разграничение фразеологизми (напр. *вземам думите си назад*, *вземам мерки*, *гледам под око* и др.) и устойчиви словосъчетания (*вземам войник*, *давам под съд*).

Устойчивите изрази с граматичен характер се представят в БЧР по няколко начина – предшествани от пояснение *ve spojení* или *ve spojení s* (бълг. *в съчетание* или *в съчетание с*), чрез шрифтово открояване или като илюстративни примери, срв.:

катò² *sp.* [...] **2.** *ve spojení:* ~ как *jak*; ~ да е *jako kdyby*; ~ че ли *jako by*; ~ че ли не знаеш *jako bys nevěděl*; щом ~ 1. *jakmile* 2. *jestliže*, *když*; след ~ *když*;

сьобрàзно *předl. 1.* *ve spoj. s předl.* с *souhlasně s něčím*, *ve shodě s něčím*, *s ohledem na něco*, *podle něčeho*; ~ със *záкона podle zákona* [...];

без *předl.* bez [...] умр̀а ~ вр̀еме zemřel předčasně; **без да** *sp.* напра̀вих го, ~ да ѝскам aniž udělal jsem to, aniž jsem chtěl;

осв̀ен *předl.* kromě, mimo, vedle toho; ~ т̀ебе mimo tebe, kromě tebe; ~ ак̀о ledaže, eventuálně; и ~ тов̀а a mimo to, a nad to.

Като цяло може да се каже, че в БЧР е налице частична диференциация на фразеологичния материал, а за открояването на отделни типове устойчиви изрази се използват различни лексикографски техники (бележки, шрифт), които обаче не са предварително уговорени и не се прилагат последователно.

В БЧР, както и в НБПР и СБПР, принципите, възприети при лексикографската обработка на устойчивите изрази, не са изложени във встъпителните инструкции, адресирани към ползвателите. В БЧР се отбелязва единствено, че изразите, представляващи rčení, роřekadla и rřísloví, „се превеждат с аналогични чешки изрази, а при липса на такива – описателно“ (Хора, ред. 1959: 7).

Във встъпителната част на изданието през 1953 г. *Българско-руски речник* от С. Б. Бернщейн (БРР53) представянето на фразеологичния материал се уговаря накратко по следния начин: „Посочените в речника словосъчетания и примери са разпределени към съответствените значения. Словосъчетанията, които не могат да бъдат отнесени към нито едно от дадените значения, а също и идиомите, се разполагат след всички значения, отделени със знак ◇“ (Бернщейн 1953: 14). В следващия *Българско-руски речник* от същия автор, публикуван през 1966 г. (БРР66)¹, формулировката е променена и там се посочва, че „Речниковата статия съдържа 1) Заглавна българска дума. [...] 5) Устойчиви фразеологични съчетания и идиоматични изрази, които привеждат след знака ромб (◇), и техните преводи“ (Бернщейн 1986: 7). Начинът на представяне на фразеологичния материал в двата речника с оглед на неговото диференциране и разположение в рамките на речниковите статии е сходен и съответства по-скоро на първата формулировка. Така устойчивите изрази с прозрачно (композиционално) значение – предимно сложни названия, термини и съставни собствени имена, се включват като илюстративни примери:

акадѐмия *ж.* 1. акадѐмия (*научное учреждение*) **Б̀ългарска** ~ **акадѐмия на нау̀ките** Болгарская акадѐмия нау̀к; 2. акадѐмия (*учебное заведение*); **во̀енна** ~ во̀енная акадѐмия [...];

¹ БРР53 съдържа 45 000 думи, в БРР66 броят им е увеличен на 58 000, като този речник има още две стереотипни издания – през 1975 и 1986 г.

вòд||ен [...] 3. водянòй, вòдний (*живуций или растуций в воде, на воде*) ~**ни живòтни** водяные живòтные; ~**ни птїци** водоплàвающие птицы; ~**ен пàйк** водянòй паук; ~**на лїлия** водянàя лїлия [...].

В обособената след знака ромб зона от речниковата статия се разполагат идиоматични сложни названия и термини, фразеологизми, пословици и поговорки (съпътствани със съответните бележки – *посл.* и *погов.*), етикетни фрази, както и устойчиви изрази с граматичен характер, напр.:

кон [...] ◇ **рèчен** ~ гиппопотам; **разигравам си** ~я своевольничать; **на харїзан кон зьбите не се глèдат погов.** дарёному коню в зубы не смòтрят; **трай ~ьò за зелèна тревà погов.** ≅ терпї, казак, атаманом б̀удешь; ~ **с грївни спорт.** конь для махов;

бàн||я [...] ◇ **честїта** ~! с легким паром!; **кървава б̀аня** кровавая б̀ойня [...];

въпреки предлог вопреки; ~ **мòето мнèние** вопреки моему мнèнию; ◇ ~ **че** хотя, несмотря на;

когàто союз [...] ◇ ~ **и да е** когда бы то ни было.

В тази зона се отразяват и изразите, в които заглавната дума реализира фразеологично свързано значение с единична съчетаемост или значение, което при лексикографската разработка не е обособено в семантичната ѝ структура, напр.:

брòнзов, ~а, ~о; ~и 1) брòнзовый; ~ **пàметник** брòнзовый пàмятник 2) брòнзовый (*цвет*) ~ **лицè** брòнзовое лицò ◇ ~ **век археол.** брòнзовый век;

чèрен, ~на, ~но; ~ни 1) чèрный (*цвет*) ~ **молїв** чèрный карандаш; 2) *перен.* чèрный ~**на неблагодàрност** чèрная неблагодàрность [...] ◇ ~**ен хляб** чèрный хлеб; ~**ен хайвèр** чèрная икра [...];

ябълка ж. 1) яблоня [...] 2) яблоко [...] 3) мн. ~**и анат.** скулы ◇ [...] **очна** ~ глазнòе яблоко [...];

берà [...] 1) собирать (*цветы, ягоды, грибы и т.п.*); ~ **ягоди** собирать землянику [...]; 2) *разг.* собирать, набирàть (*войско*); 3) *диал.* вмещàть [...]; 4) *нарывàть, гнойтєся* **прьстът ми бере** у меня нарывàет палец ◇ [...] ~ **страх** боятєся; ~ **студ** мёрзнуть; ~ **срам** ч̀увствовать стыд, стыдїтєся [...].

Трябва да се отбележи обаче, че устойчивите словосъчетания се обособяват след знак ромб само в статиите на думите с фразеологично свързано значение. В случаите, когато се включват и в статиите на влизащите в състава им думи със свободно значение, те се поместват като обикновени примери, срв.:

век [...] 2. век, исторически период, епоха; **каменен** ~ каменен век; **бронзов** ~ бронзов век; **железен** ~ [...];

хляб (мн. ~ове) м. 1) хлеб (*печёный*) **домашен** ~ домашний хлеб [...]; **бял** ~ белый хлеб; **чѐрен** ~ чѐрный хлеб;

хайвѐр м. икра; **хвърлям** ~ метать икру; **чѐрен** ~ чѐрная икра; **червѐн** ~ красная икра; ◇ **пращам за зелѐн** ~ обманывать, надувать;

очен [...] глазнѐй; ~ **ябълка** ~ глазнѐе ябълко; ~ **клиника** глазнѐя клиника [...] ◇ **очна ставка** очная ставка.

Обособяването на специална зона в речниковата статия, където се разполагат устойчивите словосъчетания с цялостно или частично преосмислен лексикален състав – фразеологизми, идиоматични сложни названия или термини, както и други изрази, в които съставлящите ги думи не реализират някое от представените в речниковата статия значения, е широко използван подход в съвременната българска двуезична лексикография. Насока за прилагането му се съдържа още в студията на М. Филипова-Байрова „Изработване на двуезични речници“, представляваща първият по-мощен металексикографски принос към проблематиката на двуезичната лексикография у нас, включително и във връзка с представянето на фразеологичния материал, срв. „Фразеологичните словосъчетания, особено идиоматичните изрази, ще трябва да се слагат на края на статията след знака □. По същия начин ще се постъпи и с пословиците и поговорките, ако съответните им части не са свързани със значението на думите или когато преводът е функционален“ (Филипова-Байрова 1959: 260). Малко по-конкретно този подход е очертан в предговора към *Българско-гръцки речник* от 1960 г., съставен под редакцията на проф. Владимир Георгиев и М. Филипова-Байрова: „Фразеологичните съчетания и идиоматичните изрази заедно с пословиците и поговорките, които са преведени функционално на гръцки, се дават в края на статията след знак □. Но когато съответните съчетания са свързани със значенията на думите, тогава те се поставени към съответното значение без знак“ (Георгиев, ред. 1960: ix – x).

В *Българско-словашки речник* (БСР) по отношение на диференцирането и разполагането на фразеологичния материал се прилага доста по-различен подход, който до голяма степен се основава на опита на словашката лексикографска школа¹. При този подход в отделни зони на речниковата статия се обособяват: а) терминологичните

¹ Вж. напр. (Секанинова 1993: 90 – 102; 147 – 148), където детайлно се разглеждат и илюстрират принципите на лексикографската обработката на фразеологичния материал за целите на двуезичните речници.

словосъчетания, устойчивите словосъчетания с фразеологизиран компонент¹, етикетните формули, в които съставлящите ги думи запазват значенията си, и съставните собствени имена, които се разполагат след знак ♦ при значение или след последното значение, но преди изразите, посочени в точки б) и в); б) устойчивите сравнения, които се разполагат след последното значение, предхождани от знак ♣; в) фразеологизмите, както и пословиците и поговорките, които се разполагат след знак ● в края на речниковата статия, като пословиците и поговорките, предхождани от бележка [parem.] (paremie, бълг. паремии), се привеждат след фразеологизмите, напр.:

водà [...] 1. *len jedn. (v rozl. význ.) voda*: **тòпла, студèна** ~ teplá, studená voda; **газìрана** ~ sódová voda, *hovor.* sódovka; **минерàлна** ~ minerálna voda, *hovor.* minerálka [...] 2. *len mn. voda, vody, vodstvo* [...] ♦ **бòрова** ~ *chem.* bórová voda; peroxid vodíka, hydrogén [...] *hovor.* ~ **течè от нèго** leje se z neho (pot) [...] ♣ **вървì ми катò по водà** ide ako po masle, ide ako na *al.* po šnúre *al.* šnúrke *komu* [...] ● **бìя** *al.* **бл̀скам се катò водà в** *al.* **о бряг** (*bezvýsledne al. nadarmo lopotiť*) robiť sifyfovskú prácu; *kniž. iron.* **б̀ря в чàша водà** búrka v pohári vody [...] **п̀скам (еднà) водà** (*močiť*) čúrať, ísť na malú (potrebu); [parem.] **кр̀втà водà не стàва** krv nie je voda [...].

Както се вижда от примера, сложните названия с прозрачно значение не се открояват, а се привеждат като илюстративен материал. По същия начин се процедира и при атрибутивните устойчиви словосъчетания, в състава на които прилагателното има фразеологично свързано значение с по-широка (не единична) съчетаемост, напр.:

мек [...] 3. *prep.* mäkký, mierny: ~ **кл̀мат** mierne podnebie; ~ **врèме** mierne počsie; ~ **зìма** mäkká *al.* mierna zima 4. (nie prísny) mierny: ~ **закòн** mierny zákon; ~ **наказàние** mierny trest [...].

Във встъпителната част на БСР разполагането и открояването на отделните типове устойчиви изрази в рамките на речниковата статия се разглеждат във връзка с обхвата на неговия словник и включването в него на термини и собствени имена (Кошкова, ред. 2004: 4 – 5), както и в раздела, посветен на лексикографската обработка на фразеологизмите (Кошкова, ред. 2004: 12 – 14). Без изричен коментар е оставено представянето на устойчивите изрази с граматична функция (които в повечето случаи се отразяват след знак ♦, т.е. както устойчивите

¹ Като устойчиви словосъчетания с фразеологизиран компонент се разглеждат изразите, в които една от думите реализира фразеологично свързано значение с единична съчетаемост, напр. *лека жена, габровска шега* и под. Вж. също Секанинова 1993: 100.

словосъчетания), а също и на глаголно-именните съчетания с фразеологично свързан глагол. В речниковите статии на глаголите, които реализират фразеологично свързани значения, тези значения се обособяват с пояснение *ako súčasť ustalených spojení* (бълг. в състава на устойчиви съчетания) и към тях се привеждат съответните устойчиви словосъчетания. В статиите на съществителните тези словосъчетания обикновено се дават като примери, без открояване, напр.:

подлòжа [...] **3.** *когò, каквò на каквò (ako súčasť ustalených spojení) podrobiť koho, čo čomu al. se prekladá podľa kontextu* : ~ **на гласуване** *dať hlasovať o niečom* [...] ~ **на критика** *podrobiť kritike* **4.** *когò, каквò на каквò (ako súčasť ustalených spojení) vystaviť, vydať napospas koho, čo čomu*: ~ **на изпитàние** *когò vystaviť skúškam koho*; ~ **на прìсмех** *когò vystaviť al. vyviešť na posmech koho, urobiť si posmech z koho* [...];

критика [...] **1.** *len jedn.kritika, kritizovanie* [...]: **подлàгам на** ~ *podrobovať kritike* [...];

изпитàние [...] **1.** *(životná) skúška*: ~ **на съдбата** *životné skúšky*; **подлàгам на ~ия някого** *podrobiť niekoho skúškam* [...].

Разполагането на фразеологичния материал в няколко обособени зони има едно важно практическо предимство, състоящо се в това, че при речниците с по-голям обем се избягва струпването на множество устойчиви изрази на едно място в статиите на думи с богата фразеология, което прави намирането им по-лесно за ползвателите.

Разгледаните тук в хронологична последователност българско-славянски речници, публикувани в рамките на сравнително дълъг период – между края на петдесетте години на миналия и първите десетилетия на настоящия век, отчетливо демонстрират тенденцията за диференцирано представяне на фразеологичния материал, както и за обособяването на определени типове или групи устойчиви изрази в рамките на речниковата статия чрез различни лексикографски техники.

В своя „Наръчник по практическа лексикография“ Б. С. Аткинс и М. Ръндъл отбелязват, че „няма правилно и грешно при представянето на различните типове устойчиви изрази, всеки речник може да има свой собствен подход“, но същевременно подчертават, че този подход следва да се прилага последователно и непротиворечиво (Аткинс, Ръндъл 2008: 490 – 491). Постигането на последователно и непротиворечиво представяне на фразеологичния материал предполага, внимателно обмисляне на оптималното му групиране с оглед на обема и предназначението на речника. За двуезичните речници със среден обем, ориентирани към по-широка аудитория, обособяването и угова-

рянето на много типове устойчиви изрази не се смята за необходимо и целесъобразно, тъй като ползвателите на този тип речници се интересуват преди всичко от значението (и съответно от еквивалентите) на тези изрази, а не толкова от техния лингвистичен статус¹. Наред с това от съществено значение е и формулирането на ясни и изчерпателни критерии за принадлежност към обособените групи. Между отделните типове устойчиви изрази не съществуват отчетливи граници, поради което – както показва и експерименталното изследване, представено в Гантар, Чибей, Бон 2019, – дори при изчерпателно формулирани критерии диференцирането на устойчивите изрази може да бъде проблематично, а това от своя страна изисква и разработването на процедури за разрешаване на спорните случаи.

ЛИТЕРАТУРА

- Аткинс, Ръндъл 2008:** Atkins, V. T. S., Rundell, M. *The Oxford Guide to Practical Lexicography*. Oxford: Oxford University Press, 2008.
- Бергенхолц, Гоус 2014:** Bergenholtz, H., Gouws, R. A lexicographical perspective on the classification of multiword combinations. // *International Journal of Lexicography*, 2014, № 1, 1 – 24.
- Бернщейн 1953:** Бернштейн, С. Б. *Болгарско-руският словарь*. [Bernshteyn, S. V. *Bolgarsko-russkij slovar'*.] Москва, ГИИНС, 1953.
- Бернщейн 1966:** Бернштейн, С. Б. *Болгарско-руският словарь*. [Bernshteyn, S. V. *Bolgarsko-russkij slovar'*.] Москва: Советская энциклопедия, 1966.
- Гантар, Чибей, Бон 2019:** Gantar, P., Čibej J., Bon, M. Slovene Multiword Units: Identification, Categorization, and Representation. // *Computational and Corpus-Based Phraseology*. Gloria Corpas Pastor, Ruslan Mitkov (Eds.). Cham: Springer, 2019, 99 – 112.
- Георгиев, ред. 1960:** Георгиев, В., Филипова-Байрова, М., Илков, К., Марицас, Д., Михайлов, А., Петкидис, Д. *Българско-гръцки речник*. [Georgiev, V., Filipova-Bayrova, M., Ilkov, K., Maritsas, D., Mihaylov, A., Petkidis, D. *Balgarsko-gratski rechnik*.] София: Издателство на БАН, 1960.
- Зайлер, Маркантионату 2018:** Sailer, M., Markantonatou, S. Multiword expressions: Insights from a multilingual perspective. // Sailer, M.,

¹ По този въпрос вж. също Бергенхолц, Гоус 2014.

- Markantonatou, S. (eds.). *Multiword expressions: Insights from a multilingual perspective*. Berlin: LSP, 2018, iii – xiii.
- Зидарова 1998:** Зидарова, В. *Очерк по българска лексикология*. [Zidarova, V. Ocherk po balgarska leksikologiya.] Пловдив: Пловдивско университетско издателство, 1998.
- Калдиева-Захариева 2013:** Калдиева-Захариева, С. *Българска фразеология*. [Kaldieva-Zaharieva, S. Balgarska frazeologiya.] София: АИ „Марин Дринов“, 2013.
- Кошкова, ред. 2004:** Košková, M., Dobříková, M., Ďulgerova, G., Nikolova, N. *Bulharsko-slovenský slovník I*. Bratislava: Slavistický kabinet SAV, 2004.
- Кошкова 2013:** Košková, M. *Bulharsko-slovenský slovník II*. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2013.
- Кошкова 2019:** Košková, M. *Bulharsko-slovenský slovník III*. Bratislava: Slavistický kabinet SAV&VEDA, 2019.
- Кръстева 2007:** Кръстева, Ж. За устойчивите словосъчетания и представянето им в двуезичната лексикографска практика. [Krsteva, Zh. Za ustoychivite slovosachetaniya i predstavyaneto im v dvuezichnata leksikografaska praktika.] // *Лексикографията и лексикологията в съвременния свят*. В. Търново: ИК „Знак 94“, 2007, 241 – 250.
- Леонидова 1962:** Леонидова, М. Мястото на фразеологията в българско-руските речници. [Leonidova, M. Myastoto na frazeologiyata v balgarsko-ruskite rechnitsi.] // *Български език*, 1962, № 1 – 2, 32 – 46.
- Липовска 2009:** Липовска, А. *Русско-българска лексикография: традиции и тенденции развития*. [Lipovska, A. Russko-bolgarskaya leksikografiya: traditsii i tendentsii razvitiya.] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2009.
- Ничева 1987:** Ничева, К. *Българска фразеология*. [Nicheva, K. Balgarska frazeologiya.] София: Наука и изкуство, 1987.
- Сатола-Стасковяк, Косеска-Тошева 2014:** Satoła-Staškowiak, J., V. Koseska-Toszewa. *Współczesny słownik bułgarsko-polski. Zeszyt. I*. Warszawa: SOW Instytutu Slawistyki Polskiej Akademii Nauk, 2014.
- Секанинова 1993:** Sekaninová, E. *Dvojazyčná lexikografia v teórii a praxi*. Bratislava: Veda, 1993.
- Славски 1987:** Sławski, F. *Podręczny słownik bułgarsko-polski (z suplementem) I – II*. София: ДИ „Наука и изкуство“, 1987.
- Трифонова 2011:** Трифонова, Й. Славянско-българската двуезична лексикография с оглед на използването ѝ в е-речниците. [Trifonova, Y. Slavyansko-balgarskata dvuezichna leksikografiya s

ogled na izpolzvaneto i v e-rechnitsite.] // *Съвременни методи и подходи в лексикографската практика*. София: Авангард Прима, 2011, 116 – 141.

Филипова-Байрова 1959: Филипова-Байрова, М. Изработване на двуезични речници. [Filipova-Bayrova, M. Izrabotvane na dvuezichni rechnitsi.] // *Известия на Института за български език*, 1959, № IV, 223 – 262.

Хора, ред. 1959: Hora, K., Charous, J., Nikolaevová, V., Prošek, V. *Bulharsko-český slovník*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1959.

Чолакова 1980: Чолакова, Кр. Устойчиви словосъчетания и фразеологични единици. [Cholakova, Kr. Ustoychivi slovosachetaniya i frazeologichni edinitsi.] // *В чест на академик Владимир Георгиев. Езиковедски проучвания по случай 70 години от рождението му*. София: БАН, 1980, 503 – 512.

Чоролеева, Георгиева 2017: Чоролеева, М., Георгиева, Ц. Славянски сравнителни речници с участието на българския език. [Choroleeva, M., Georgieva, Ts. Slavyanski sravnitelni rechnitsi s uchastieto na balgarskiya ezik.] // *Лексикология и лексикография славянских языков к XVI международному съезду славистов*. Москва: Институт русского языка им. В. В. Виноградова РАН, 2017, 120 – 150.